

Фелікс Якубовський – представник репресованого українського літературознавства

Мета – на основі матеріалів архівно-кримінальної справи Фелікса Якубовського уточнити окремі моменти його біографії, з'ясувати деталі перебігу слідства та особливості звинувачення, визначити можливий вплив професійної діяльності критика на причини його політичних переслідувань. Використовуючи інші джерела, проаналізувати внесок Фелікса Якубовського в українське літературознавство 1920-х – 1930-х років.

Методологія та методи. Авторка використала антропологічний і просопографічний підходи. Для реалізації означеної мети були задіяні біографічний, проблемно-хронологічний, конкретно-пошуковий та герменевтичний методи.

Висновки. Архівно-кримінальна справа Фелікса Якубовського, розстріляного у 1937 р. у Києві, фактично не була предметом окремого наукового дослідження. Авторка на підставі широкого спектру матеріалів, значна частина яких вводиться до наукового обігу вперше, уточнила біографічні відомості про репресованого критика, зокрема, щодо його батька, студентських років та ін. Також були проаналізовані протоколи допитів репресованого літературознавця з метою уточнення обставин арешту, звинувачень та наявності/відсутності доказової бази. Авторка з'ясувала неузгодженості у протоколах допитів, звіривши озвучені Феліксом Якубовським «провини» з його публічними оцінками творчості різних письменників та з реальними фактами. Також була здійснена спроба порівняння свідчень репресованого літературознавця з архівно-кримінальними справами його колег. Усе це лише засвідчило невідповідність звинувачень дійсності, а дозволило розкрити методи фальсифікації кримінальних справ співробітниками НКВС у роки Великого терору.

* Шептицька Тетяна Леонідівна – кандидат філологічних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»; ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9979-83284>; shept@ukr.net.

Наявна у допитах Фелікса Якубовського інформація про коло спілкування сприяла також виокремленню фактажу, що стосувався його роботи у польських навчальних закладах, і додала штрихів до його творчої біографії та просопографічного портрету.

Ключові слова: Розстріляне відродження; репресоване літературознавство, Якубовський, Великий терор; Биківня; політичні репресії.

Розвиток українського літературознавства 1920-х – 1930-х рр., так само як і тогочасного національного письменства, увібрав у себе всі досягнення й водночас гострі суперечності самої епохи, позначеної складними соціокультурними трансформаціями, руйнуванням традиційних моделей взаємин й радикальними експериментами над суспільством. Відтак, поступова й закономірна еволюція літературознавчої науки у цей період зіштовхується зі свідомим нищенням наукових шкіл і їх представників, догматизацією теоретико-методологічних підходів, ліквідацією плюралізму як необхідної передумови поступу. Звісно, ще деякий час продовжує зберігати свою впливовість т. зв. «філологічна школа», потроху набирає обертів порівняльне літературознавство, з'являються спроби аналізу літературних текстів з урахуванням новітніх тенденцій європейської критики і навіть відбувається жанрове урізноманітнення критично-аналітичних праць (завдяки, зокрема, українським неокласикам). Проте доволі швидко на провідні позиції виходить т. зв. «марксистське літературознавство», а творчі здобутки багатьох попередників, наприклад, концепції П. Куліша, Б. Лепкого, М. Возняка, С. Єфремова, М. Грушевського та інших оголошуються владою буржуазно-націоналістичними й потрапляють під заборону. Під гаслом загострення класової боротьби комуністичний режим у 1930-х рр. радикально видозмінює літературно-мистецький простір, оголосивши метод соціалістичного реалізму єдино правильним і піддавши репресіям не лише письменників, а й критиків, редакторів і журналістів. Як стверджує М. Наєнко:

«за приблизними підрахунками, з 280-ти літературознавців, що друкувалися у 1930 р., заарештовано упродовж 30-х років і знищено 103, замовкли – 74, емігрували за кордон – 25, вціліли і

працювали наприкінці 30-х лише 15, котрі вимушено пристосувалися до вимог методу соціалістичного реалізму»¹.

З-поміж розстріляних під час Великого терору літературознавців опинився і Фелікс Болеславович Якубовський (1902–1937), критик, член Спілки радянських письменників України, один із найвиразніших послідовників соціологічної школи.

На жаль, ані постать Фелікса Якубовського, ані його літературознавчий доробок досі не стали предметом окремого усебічного наукового дослідження. Відтак, хоча б загальний аналіз фактів його біографії та особливостей літературно-критичних праць, а також вивчення документів, пов'язаних із арештом і подальшою стратою критика, є актуальними і важливими. Адже дослідження творчої спадщини Фелікса Якубовського дозволить сформувати чіткіше уявлення про стан українського літературознавства періоду Розстріляного відродження, його ідейну наснаженість та естетичні пріоритети. Аналіз же архівно-кримінальної справи Фелікса Якубовського надасть цілісності його життєпису, а також сприятиме глибшому розумінню перебігу масових політичних репресій у письменницькому та довколописьменницькому середовищах і методів, що їх застосовували співробітники НКВС щодо заарештованих митців для отримання потрібних зізнань.

Фелікс Якубовський на сьогодні належить до найменш досліджених літературознавців свого часу. В академічній «Історії української літератури ХХ ст.» його прізвище згадується спорадично, переважно у переліку тих літературних критиків, що сприяли становленню й зміцненню «марксистської ортодоксії»:

«Крім В. Коряка, значною активністю й послідовністю у цій галузі відзначалися поети Д. Загуг і Я. Савченко, І. Кулик, М. Доленго, А. Музичка, Ф. Якубовський, згодом А. Хвиля, С. Щупак та інші. Вони публікували вже не тільки статті та рецензії, а й монографії, панівний пафос яких виростав на тих же вузько тенденційних соціологічних настановах, що зводили роль літе-

¹ Наєнко М. Тисячоліття українського літературознавства (стаття друга) // Науковий вісник Ізмаїльського держ. гуманіт. ун-ту. Серія «Філологічні науки». – Ізмаїл, 2016. – Вип. 35. – С. 31.

ратури до класового ілюстрування суспільних процесів її служіння пролетарській ідеї (“Поетика” Д. Загула, 1923; “Організація жовтневої літератури” В. Коряка, 1925; “Критичні етюди” М. Доленго, 1925; “Поети й белетристи” Я. Савченка, 1927; “Силуети сучасних українських письменників” Ф. Якубовського, 1928; “Марксівська метода в літературознавстві” П. Петренка, 1928, тощо)»².

Усіх означених митців, на думку авторів видання, поєднували вузький світогляд, брак ґрунтовної освіти й стиль партійної агітки з апологетизацією комуністичної ідеології. Та принаймні щодо Фелікса Якубовського деякі з цих тверджень є дещо дискусійними, зважаючи на широку тематику його літературознавчих зацікавлень. На жаль, в академічній історії українського письменства ХХ ст. фактично відсутні будь-які біографічні відомості про Фелікса Болеславовича, не кажучи вже про детальний розгляд його творчого доробку й наукових підходів.

Невеличка розвідка О. Никанорової у книзі «З порога смерті» сприяла символічному поверненню імені Фелікса Якубовського до когорти українських критиків міжвоєнного періоду, але не спричинила пожвавлення інтересу до його життєвого шляху. Проте у цій публікації вміщено важливий для істориків літератури фактаж: назви основних книжок Фелікса Якубовського, інформацію про предмет звинувачень з боку співробітників НКВС УРСР, прізвища осіб, причетних до реабілітації митця³.

Завдяки дослідженню В. Марочка та Г. Хілліга біографія Фелікса Якубовського зазнала суттєвих уточнень, зокрема щодо здобутого фаху, переліку видань та інституцій, у яких працював молодий критик. Автори наукової розвідки спробували виявити секрети творчого методу літературознавця, простежити зміни у його критичних настановах та показати, як талано-

² Історія української літератури ХХ століття: у 2-х кн. / за ред. В. Г. Дончика. – 2-е вид., стереотип. – Кн. 1: (1910–1930-ті роки). – К.: Либідь, 1994. – С. 755.

³ З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / упоряд. О. Г. Мусієнко; авт. кол.: Бойко Л.С., Брюховецький В.С., Зуб І.В., Ільєнко І.О., Ковалів Ю.І., Мельник В.О., Микитенко О.І., Музика В.Д. та ін. – К.: Радянський письменник, 1991. – Вип. 1. – 494 с.

вита людина стала заручником і жертвою системи, котру підтримувала. Проте у прагненні подати всебічний портрет мистецької особистості В. Марочко та Г. Хілліг допускаються доволі прикрої помилки, зауважуючи, що постать Ф. Якубовського «згасла у таборах ГУЛАГу»⁴. Натомість матеріали архівно-кримінальної справи критика свідчать, що він, як і тисячі інших репресованих, був розстріляний в одній із київських в'язниць НКВС.

Отже, основними завданнями нашої публікації є аналіз внеску Фелікса Якубовського в українське репресоване літературознавство, уточнення окремих фактів біографії критика, аналіз його архівно-кримінальної справи задля з'ясування деталей перебігу слідства й предмету звинувачень, зіставлення його свідчень із матеріалами протоколів допитів колег, визначення типовості/нетиповості справи митця для періоду сталінського терору.

Фелікс Якубовський народився 25 вересня 1902 р. у Києві. Його соціальне походження не надто відповідало потребам часу й вимогам радянської влади, адже належав він не до пролетаріату, а до т. зв. «службовців». Його батько, Болеслав Феліксович Якубовський, був київським адвокатом, помер у 1923 р. Мати Катерина Леонідівна Якубовська, згідно з матеріалами справи, – домогосподарка, мешкала разом із родиною сина. Попри те, що працював лише Фелікс Болеславович, фінансове становище сім'ї не було скрутним. Під час обшуку співробітники НКВС УРСР вилучили у Ф. Якубовського не лише фотографії, листування, одяг, службові записки, паспорт, військовий квиток, книжки (1250 одиниць), а й золоті та срібні прикраси, столове срібло, піаніно, мікроскоп, облігації на значну суму та інше. Згодом мати заарештованого звернулася із заявою до наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського з проханням повернути їй гроші, особисті речі та піаніно, аргументуючи вимогу у такий спосіб:

«[...] уроки музики є джерелом мого існування, і піаніно, що є моєю власністю, для мене необхідне. [...] Я, людина стара,

⁴ *Марочко В., Хілліг Г.* Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – К.: Наук. світ, 2003. – С. 220.

65 років, хвора, підтримки чекати ні від кого не можу, тому прошу вернути мені речі і гроші»⁵.

Відтак, можемо припустити, що матір Фелікса Болеславовича підпрацьовувала приватними уроками гри на музичних інструментах, але достеменно про її професію, а також походження наразі нічого не відомо.

За даними анкети арештованого, Фелікс Якубовський, закінчивши місцеву гімназію, у 1920 р. вступив до Київського інституту народної освіти (КІНО), де провчився до 1926 р.⁶ Його навчання припало на період, коли в аудиторіях КІНО точилося змаганнях двох світів: партійно-догматичного, що набирав сили й впливовості, й класично-академічного, чий представники (М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара) прагнули зберегти високий рівень філологічної освіти, виховати у випускників гостроту розуму, синтетичність мислення, енциклопедизм. Щоправда, сам Фелікс Якубовський, за спогадами очевидців, не належав до кола помітних чи ретельних студентів, хоча й володів певними ораторськими здібностями. Принаймні письменниця Докія Гуменна згадувала:

«Були й такі студенти, що рідко з'являлися на лекції, а тільки склали іспити. Отой Гаєвський, що його ім'я часто зустрічалось під театральними рецензіями. Фелікс Якубовський, один із редакторів *Пролетарської правди* і критик, що виступав у літературній дискусії. Був це саркастично усміхнений панич, про якого казали, що збудить його о третій годині ночі і загадайте виголосити промову на тему "Цвяхи й література" – без вагання, і оком не зморгне, "сказане" блискучу промову»⁷.

Не дивно, що ось таке «майстерне володіння словом» й обізнаність у питаннях культури ще у студентські роки дозволили Феліксу Болеславовичу працювати у провідних комуністичних виданнях Києва – газетах «Більшовик», «Пролетарська правда», «Вісті Київського губкому».

⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 44691фп, т. 2, арк. 9 зв.

⁶ Там само, т. 1, арк. 10.

⁷ Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті. – Балтимор, Торонто, 1990. – С. 268.

На середину 1920-х рр. припадає активне долучення Фелікса Якубовського до поточного літературного життя: він вступає до угруповання «Жовтень» (1924–1926), чия платформа полягала у розбудові «пролетарського мистецтва», починає активно друкуватися у популярних тогочасних часописах («Життя й революція», «Червоний шлях», «Критика») і бере участь у відомій літературній дискусії 1925–1928 рр. У бурхливому й знаковому протистоянні «ваплітян» та «плужан» щодо шляхів розвитку і завдань нової української літератури Фелікс Якубовський приєднався до невеличкого кола формалістів-соціологів, які прагнули відшукати консенсус і поєднати старі традиції літературного аналізу з марксистською ідеологією. Проте зберегти рівновіддаленість у цих дебатах і незалежну думку вдалося недовго: Фелікс Болеславович невдовзі приєднався до критики М. Хвильового та його позиції, підтримавши комуністичний офіціоз. Однак, на думку М. Шкандрія, таке своєрідне «відступництво» літературознавця не перекреслило його внеску в українське письменство 1920-х рр. Назвавши Фелікса Якубовського вдумливим та інтелігентним критиком, М. Шкандрій апелює до статті останнього – «Майбутнє належить підземним річкам», де митець:

«висловив побоювання, що стара інтелігенція домінуватиме над слабким поки що українським пролетаріатом. Для цієї течії були типовими підозри до інтелектуалів, яких – що цікаво! – розглядали як соціальну групу, опозиційну до пролетаріату, та абсолютна віра у близьку українізацію робітничого класу і міст України. Якубовський, певно, чекав, що робітничий клас, який швидко розвивався, дасть свою інтелігенцію, чиї ідеї радикально відрізнятимуться від ідей інтелігенції теперішньої, або дасть цій уже наявній інтелігенції “пролетарський компас”, яким вона керуватиметься в дискусіях і рішеннях. Хай там як, його заяви демонструють справжню відданість культурній революції в Україні й повній українізації міського життя»⁸.

⁸ Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років / Мирослав Шкандрій; пер. з англ. Т. Цимбала. – 2-ге вид. – К.: «Ніка-центр», 2015. – С. 121–122.

Безперечно, Фелікс Якубовський послідовно обстоював поступовий, але неухильний перехід з русифікованого пролетаріату на українську мову. Та його ставлення до робітництва як своєрідного колективного мецената, що стимулюватиме книжковий ринок і національну літературу, виглядає більше утопічною мрією, ніж чіткою програмою майбутньої культурної революції.

Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. Фелікс Якубовський остаточно заявляє про себе як про фахового літературознавця, котрого цікавлять не лише вагомі сучасні автори чи прозаїки-початківці, а й постаті та твори класичного українського письменства. У цей період виходять друком його книжки «Силуети сучасних українських письменників» (1928), «Від новели до роману. Етюди про розвиток української художньої прози ХХ ст.» (1929), «Степан Васильченко» (1930), «За справжні обличчя. Критичні нариси на теми дожовтневої літератури» (1931). Слід зазначити, що аналітично-критичні праці Фелікса Якубовського є, з одного боку, результатом певної внутрішньої самооцензури, крізь яку іноді проривалися об'єктивні оцінки художніх творів, а з іншого, – типовим виявом марксистських підходів у літературознавстві. Наприклад, аналізуючи доробок М. Коцюбинського, його світогляд та громадянську діяльність, критик явно тяжіє до виключно мистецьких, а не ідеологічних характеристик славетного автора. Літературознавець слушно підкреслює імпресіоністичні риси у творчості письменника, вважаючи, що вони «заслуговують на окрему розвідку»⁹. На жаль, сам Ф. Якубовський на неї так і не спромігся. Водночас, рецензуючи роман Д. Бузька «Чайка», Фелікс Якубовський стає на виразні вульгарно-соціологічні позиції, закидаючи молодому прозаїку перекручування подій 1917–1921 рр., поверховість і неуважність до класової боротьби¹⁰.

Попри увагу до індивідуального стилю письменника та справедливе розуміння його як сукупності мовно-виражальних

⁹ Якубовський Ф. «Fata morgana» Коцюбинського та наше сьогодні // Червоний шлях. – 1926. – № 11–12. – С. 170.

¹⁰ Якубовський Ф. Д. Бузько «Чайка»: [рец.] // Життя й революція. – 1929. – № 10. – С. 186–188.

засобів, що формують кожне творче обличчя, в оцінці футуристичного руху та його очільника М. Семенка літературознавець так само не виходить за межі уявлень про соціальний обов'язок пролетарської літератури. Відтак, Фелікс Якубовський розглядає футуризм у першу чергу як засіб для боротьби із чужими класовими впливами. На його думку,

«на Україні, на початку розвитку післяжовтневої літератури футуризм мав особливе значення. Треба зважати на завзяту боротьбу футуризму із застарілими мистецькими догмами й традиціями, із заяженими штампами, шаблонами, що мали під собою й класову базу, чужу новому життю, поміщицьку, куркульську або буржуазну»¹¹.

Прикро, що ерудований критик, здатний оцінити експериментаторство М. Семенка та його побратимів у літературі, оминув не лише епатажність футуристів, що, зрештою, зрозуміло, а також їх урбанізм, окрему естетику, наснаженість поезії новими темами й формами, які не завжди корелювались із поборюванням класових ворогів.

Маловивченою сторінкою творчої біографії Фелікса Якубовського залишається його співпраця з Головним управлінням у справах літератури та видавництв (Головлітом), створеним для контролю за розповсюдженням будь-якої літератури та інформації. Погана збереженість документів Управління до початку Другої світової війни не дозволяє зробити обґрунтованого висновку про роботу Фелікса Болеславовича як цензора. Проте завдяки дослідженням Т. Стоян, відомо, що Фелікс Якубовський підготував для органів політичної цензури в УРСР «Пояснювальну інструкцію до вилучення літератури»¹². Згідно з цим документом, уся літературна продукція, що надходила до Головліту, розподілялася на 10 груп, залежно від мотивів ви-

¹¹ Якубовський Ф. Михайль Семенко / Ф. Якубовський // Семенко М. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2010. – С. 469.

¹² Стоян Т. Заборона друку та вилучення книг як радикальний метод профілактичної діяльності органів політичної цензури в УРСР 1920–1930-х рр. // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 6: Істор. науки. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 214.

лучення. До першої групи він зарахував «антирадянську літературу», до другої – літературу «ворожих пролетаріатові організацій, урядів, партій», далі йшли буржуазна й дрібнобуржуазна, релігійна й містична книга, а також макулатурна, бульварна, порнографічна тощо.

«Літературний критик Ф. Якубовський, готуючи цю “інструкцію”, переглянув та врахував тексти, вимоги і принципи усіх попередніх, але систематизував пріоритети цензурної політики в галузі виявлення “шкідливої літератури”. Заборонялося знищувати літературу на місцях. Один список з 3-х обов’язкових надсилався до Головліту»¹³.

Незважаючи на таке активне сприяння й допомогу органам радянського політичного контролю, прізвище самого Ф. Якубовського після арешту опинилося у зведеному переліку осіб, «усі твори яких підлягають вилученню з бібліотек та книготоргової мережі згідно наказів Головліту УРСР за період з 1938 по 1954 рік включно»¹⁴.

В. Марочко та Г. Хілліг, посилаючись на «Щоденники» С. Єфремова, припустили, що Фелікс Якубовський «виконував функцію літературного цензора, хоч і не був комуністом»¹⁵. Власне саме цим дослідники пояснюють публікаційну активність критика та появу його статей ледве не в кожному номері літературно-художніх журналів 1920-х – 1930-х рр. Проте у записах С. Єфремова фігурує лише прізвище цензора без зазначення імені, а тематика проскрибованих чи цензурованих текстів, наприклад, преїскурант рослинницьких назв, змушує засумніватися у цій гіпотезі. Адже ерудиція Фелікса Болеславовича, його аналітичні здібності та ґрунтовні знання історії, світового мистецтва, української літератури дозволяли би йому оцінювати важливіші

¹³ *Стоян Т.* Заборона друку та вилучення книг як радикальний метод профілактичної діяльності органів політичної цензури в УРСР 1920–1930-х рр. – С. 214

¹⁴ Див. *Федотова О.О., Шаповал Ю.І.* Проскрипції як цінне джерело з історії цензури в Радянській Україні // *Укр. іст. журн.* – 2017. – № 2. – С. 159.

¹⁵ *Марочко В., Хілліг Г.* Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – С. 223.

й глобальніші твори. Найвірогідніше, у «Щоденниках» С. Єфремова йдеться про однофамільця популярного критика – Сергія Васильовича Якубовського, фахового редактора, штатного(!) співробітника Головліту, а згодом директора Українського науково-дослідчого інституту книгознавства та видавничої справи¹⁶. Звісно, ця версія ще потребує додаткової аргументації та перевірки на підставі, зокрема, архівно-кримінальної справи Сергія Якубовського, розстріляного у липні 1937 р.

А втім, нарікати Феліксу Болеславовичу на недооцінку його вмінь і талантів з боку радянської влади не випадало. На початку 1930-х рр. літературознавця залюбки залучають до наукової, представницької та літературної роботи: він бере участь у дослідженнях Науково-дослідного інституту Тараса Шевченка, очолює Київський міський комітет письменників тощо. У цей період Фелікс Якубовський випробовує свої сили й на педагогічній та викладацькій ниві:

«доцент Київського інституту соціального виховання (1930–1931 рр.), лектор Вінницького інституту соцвиху (упродовж двох місяців 1932 р.), штатний доцент Польського педагогічного інституту в Києві (з 1933 р.) та позаштатний в Київському педагогічному інституті. Одночасно працював лектором та літературним консультантом Київського державного комітету радіомовлення»¹⁷.

Однак ані величезна працездатність Фелікса Якубовського, ані його відданість ідеям соціалістичного будівництва, ані отримані відзнаки та грамоти не уберегли митця від потрапляння до лабетів НКВС.

Фелікса Якубовського заарештували у серпні 1937 р. (точна дата невідома, ймовірно, між 8 і 11 серпня). Літературному критику Спілки радянських письменників України (а саме так

¹⁶ Див. *Ковальчук Г.І. Український науковий інститут книгознавства (1922–1936) / Г. І. Ковальчук ; наук. ред. В. І. Попик; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К.: Академперіодика, 2015. – 684, [4] с.: с іл.*

¹⁷ *Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – С. 226.*

зафіксоване останнє місце роботи Фелікса Болеславовича) оголосили звинувачення в участі у Польській організації військової («ПОВ»), шпигунстві на користь Польщі та проведенні контрреволюційної націоналістичної роботи у Польському педагогічному інституті, ліквідованому фактично ще у 1935 р.

Проте на першому допиті від 16 серпня 1937 р. Фелікс Якубовський погодився із децю іншими звинуваченнями, зокрема, визнавши своє членство в українській(!) націоналістичній контрреволюційній організації. За словами заарештованого, у цю організацію його нібито завербував критик і публіцист Василь Десняк-Василенко¹⁸, доручивши

«популяризацію і висування у літературі письменників – українських націоналістів, що входили в літературні угруповання “Вільної академії пролетарської літератури” (“ВАПЛІТЕ”), “Майстерні революційного слова” (“МАРС”), а також окремих письменників – українських націоналістів»¹⁹.

Зрозуміло, що співробітники НКВС вимагали від критика хоч якоїсь деталізації його «ворожої діяльності». Відтак, Фелікс Якубовський під час допиту перерахував не лише журнали й газети, в яких працював, а й твори та письменників-націоналістів, яких «популяризував» – «Місто» В. Підмогильного, «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича, «Землі дзвонять» М. Івченка. Звісно, у період Великого терору слідчі жодним чином не перевіряли зізнань репресованих, вдовольняючись відповідями у потрібному руслі. Натомість елементарне зіставлення слів Фелікса Якубовського з текстами його критичних розвідок засвідчило би, що творчість, приміром, Б. Антоненка-Давидовича він оцінював доволі гостро й далеко не так схвально. Зазначимо, що з письменником Б. Антоненком-Давидовичем Фелікс Болеславович був знайомий особисто: у 1929 р. у складі письменницької делегації на запрошення культвідділу Сталінської

¹⁸ Десняк (Василенко) Василь (1897–1938) – український критик і журналіст. З 1917 р. – на партійній роботі. Репресований у 1933 р. Згідно із рішенням судової трійки при колегії ДПУ УСРР, отримав 5 років позбавлення волі у ВТТ. Реабілітований у 1965 р.

¹⁹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 44691фп, т. 1, арк. 16.

окрпрофради разом із Б. Тенетою²⁰, Д. Фальківським²¹, Я. Качурою²² вони відвідали Донбас²³. Однак спільна мандрівка не здружила митців, а ще більше підкреслила ідеологічні розбіжності. Тож, розглядаючи у 1930 р. повість Б. Антоненка-Давидовича «Смерть», Фелікс Якубовський писав про «труднощі» у наближенні письменника до матеріалістичного світогляду та у правильному трактуванні сучасності. Літературознавець наполягає, що центральною проблемою твору, як і багатьох інших текстів, є національна, але розв'язання її Б. Антоненко-Давидович не дає,

«перебуваючи під непереборним ще впливом елементів загальнонаціонального буржуазного світогляду»²⁴.

Очевидно, що у часи «процесу СВУ» такі характеристики свідчили не про лобювання чи популяризацію «письменника-націоналіста», а про його політичну неблагонадійність, як її розумів критик.

У другому й останньому допиті від 19 серпня 1937 р. з'являється тема польської контрреволюційної організації та шпигунства, зумовлена, ймовірно, етнічним походженням батька Фелікса Болеславовича та його викладацтвом у польських освітніх закладах України 1930-х років, які суттєво постраждали від сталінських чисток. Наявність польського коріння по одній з родових ліній автоматично зробило критика в очах НКВС агентом «ПОВ». Заарештований визнав, що нібито долу-

²⁰ *Тенета Борис* (спр. прізвище *Гурій*) (1903–1935) – письменник, журналіст, член об'єднання «Марс». Репресований. За наявною інформацією, покінчив життя самогубством у Лук'янівській в'язниці.

²¹ *Фальківський Дмитро* (спр. прізвище *Левчук*) (1898–1934) – письменник, сценарист, перекладач, співробітник ЧК (1920–1923). Розстріляний у Києві.

²² *Качура Яків* (1897–1943) – письменник, член Спілки селянських письменників «Плуг». У 1942 р. під ст. Лозова Харківської обл. потрапив у полон. Помер у нацистському концтаборі.

²³ *Антоненко-Давидович Б.* Землею українською. – К., 1930. – 254 с.

²⁴ *Якубовський Ф.* Сильові тенденції творчості Б. Антоненка-Давидовича // Сучасна українська проза. – К.–Харків, 1930. – С. 132.

чився до організації в 1933 р., й слідчих не збентежив той факт, що «ПОВ» припинила свою діяльність у далеких 1921–1922 рр.

Розлогі переліки прізвищ завербованих і вибраних для вербування студентів, аспірантів і працівників Польського педагогічного інституту, на думку чекістів, мали б переконати усіх у реальному існуванні антирадянської структури у цьому навчальному закладі, а також в активності Фелікса Якубовського як агента. Проте, коли заарештований критик на вимогу представників спецслужби намагається окреслити коло своїх завдань як члена організації та шпигуна, виглядає це доволі химерно й зовсім непереконливо. Наприклад, Фелікс Болеславович стверджував, що його контрреволюційна діяльність виявлялася передовсім у лекціях і підборі літератури для студентів, популяризації поглядів М. Скрипника та О. Шумського, а шпигунська – у збиранні відомостей про роботу книжкових і газетних видавництв Києва, їх фінансовий стан, поліграфічні можливості й фонд паперу. Поза сумнівом, виробничі потужності типографій, настрої безпартійних письменників, студентів чи професури були відомостями цікавими, але малоприслужними для передачі іноземній розвідці, та ще й з можливим ризиком для життя. Відтак, у свідченнях Фелікса Якубовського з'являється серйозніше «завдання», нібито отримане від редактора «Нацменвидаву»²⁵ Сливинського, – здобути матеріали про стан системи залізничних колій, що ведуть до столиці. За твердженням арештованого, він

«отримав план Київського залізничного вузла з виходами на Дарницю, Сирець, Святошино. На плані під'їзні шляхи до військових частин і підприємств були нанесені олівцем. Колами були позначені більш значимі військові частини й промислові об'єкти. На звороті плану були цифрові позначки, точне значення яких мені не було відоме. Крім цього, я отримав від Ляхоцького знімок-креслення потягів (у розрізі), новіших на той час (1934) конструкцій, найменування їх марок не пам'ятаю»²⁶.

²⁵ *Нацменвидав* – видавництво національних меншин, що постало у 1930-х рр. на заміну кооперативному єврейському видавництву «Культур-Ліга».

²⁶ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 44691фп, т. 1, арк. 23.

Арешт Фелікса Якубовського символічно збігся у часі з початком проведення «польської операції» НКВС, спрямованої проти польського населення України. Етнічне походження критика по батькові, викладацька діяльність у польських вищих навчальних закладах і, зрештою, «зізнання» щодо пошуків і передачі промислових і військових секретів – усе це не залишило йому жодного шансу на життя. Фелікса Якубовського обвинуватили у злочинах за статтями 54-6, 54-8 і 54-11 Кримінального кодексу УРСР, і на підставі оперативного наказу НКВС № 00485 вища двійка ухвалила рішення про його розстріл. 25 вересня 1937 р. Фелікса Якубовського розстріляли в одній із київських в'язниць НКВС²⁷. Ймовірним місцем поховання репресованого літературознавця стала таємна спецділянка НКВС УРСР у 19, 20 кварталах Биківнянського лісу (нині – територія Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»). У 1957 р. Військовий трибунал Прибалтійського військового округу реабілітував Фелікса Якубовського за відсутністю складу злочину.

Українське літературознавство 1930-х рр. розвивалося у доволі несприятливих політичних і соціокультурних умовах. Короткотривалий період бурхливих дискусій 1920-х рр., високого рівня наукових досліджень, академізму мислення й тонкого чуття художнього тексту змінився на час масових політичних репресій і переслідувань критиків не лише за вільнодумство, а й за будь-який відступ від партійних догматів. Запровадження соціалістичного реалізму як єдино правильного методу у мистецтві, розгортання цензури й тотального контролю над друкованим словом стимулювали літературознавців показувати передовсім «соціальну функцію» творчості того чи іншого письменника, аналізувати або «викривати» його класове обличчя. Та навіть щира відданість принципам «марксизму-ленінізму» чи войовничий пафос і боротьба проти т. зв. «буржуазних націоналістів» не гарантували у період Великого терору українським літературознавцям хоча б відносної безпеки й можливості спокійно працювати.

²⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 44691фп, т. 1, арк. 35.

Фелікс Якубовський належав до кола критиків-публіцистів, сформованих уже в радянських ідеологічних парадигмах і на-снажених відповідними мовними та світоглядними кліше. Він, маючи певний рівень талантів і здібностей, розпочав свою творчу діяльність досить рано, але у провідних комуністичних виданнях того часу. Достеменно важко стверджувати, що більше сприяло кар'єрному просуванню Фелікса Якубовського: уміння пристосовуватися, сприятливі обставини чи все ж таки фахові навички, ерудиція та вільне оперування історико-літературним фактажем. Так чи інакше, за впливом на літературознавчу думку 1920-х – 1930-х рр., публікаційною активністю, широкою тематикою статей, жвавою участю у дискусіях і публічних лекціях

Віктор Петров і Микола Зеров (стоять – зліва направо),
Освальд Бургардт (Юрій Клен), Павло Филипович,
Фелікс Якубовський і Максим Рильський (сидять – зліва направо).

він належав до відомих і по-своєму впливових критиків періоду Розстріляного відродження.

Аналітичні публікації, огляди й рецензії, концептуальні праці Фелікса Болеславовича, безперечно, засвідчують його відданість т. зв. «марксистському літературознавству». Проте у його дослідженнях траплялися і незаангажовані оцінки окремих письменників, спроби враховувати не стільки потреби й погляди пролетарського читача, скільки індивідуальний стиль автора, вміння будувати оповідь тощо.

Доля Фелікса Якубовського виявилася доволі типовою для періоду сталінського терору, коли діячі культури, провідні ідеологи, апологети радянських перетворень, партійні функціонери чи кваліфіковані управлінці ставали жертвами масових політичних репресій. Фелікса Якубовського розстріляли у Києві за сфальсифікованими звинуваченнями, без жодних доказів провини, а його літературно-критичний доробок потрапив у перелік заборонених видань і, на жаль, досі не перевиданий та належним чином не проартикульований і не відкоментований.

Архівно-кримінальна справа літературознавця містить небагато фактажу, пов'язаного із життям та професійною діяльністю Фелікса Якубовського до арешту. Проте вона дозволяє детально простежити останній шлях критика, з'ясувати предмет звинувачень, наявність/відсутність доказової бази, висунути гіпотези щодо причин репресій, дослідити частково долю конфіскованого майна тощо. Окрім цього, у допитах Фелікса Якубовського наявна інформація про його коло спілкування (колеги, знайомі, ті, від кого він нібито отримував шпигунські завдання). Прискіпливе вивчення цього кола осіб із залученням інших джерел сприятиме кращому розумінню психотипу Фелікса Болеславовича та його поведінкових проявів.

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути як комплексний аналіз літературознавчої спадщини Фелікса Якубовського, так і пошук додаткових відомостей, що стосуються родоvodu критика (особливо по лінії матері), його педагогічної діяльності в різних інститутах і установах та співпраці з Головлітом. Пошук архівно-кримінальних справ осіб, що фігурують у протоколах допитів Фелікса Болеславовича, і

перехресне зіставлення матеріалів послугує не лише об'єктивізації літературного процесу, перевірці біографічних відомостей, а й може вивести на додаткові сюжети, які стосуватимуться перебігу репресій у різних середовищах.

REFERENCES

1. Donchyka, V.H. (Ed.). (1994). *Istoriia ukrains'koi literatury XX stolittia: u 2-kh kn. (2th ed.)*. Vol. 1: (1910–1930-ti roky). Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].
2. Fedotova, O. and Shapoval, Yu. (2017). Proskryptsii iak tsinne dzherelo z istorii tsenzury v Radians'kij Ukraini. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 142–159 [in Ukrainian].
3. Humenna, D. (1990). *Dar Evdotei. Ispyt pam'iati*. Baltymor, Toronto [in Ukrainian].
4. Koval'chuk, H. (2015). *Ukrains'kyj naukovyj instytut knyhoznavstva (1922–1936)*. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].
5. Marochko, V. and Khillih, H. (2003). *Represovani pedahohy Ukrainy: zhertvy politychnoho teroru (1929–1941)*. Kyiv: Naukovyj svit [in Ukrainian].
6. Musiienko, O.H. (Comps.), Bojko, L.S., Briukhovets'kyj, V.S., Zub, I.V., Il'ienko, I.O., Kovaliv, Yu.I., Mel'nyk, V.O. et al. (1991). *Z poroha smerti: Pys'mennyky Ukrainy – zhertvy stalins'kykh represij*. Vyp. 1. Kyiv: Radians'kyj pys'mennyk [in Ukrainian].
7. Naienko, M. (2016). Tysiacholittia ukrains'koho literaturoznavstva (statia druha). *Naukovyj visnyk Izmail's'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. Seriiia «Filolohichni nauky» – Scientific Bulletin of Izmail State University of Humanities*, Vol. 35, 22–38 [in Ukrainian].
8. Shkandrij, M. (2015). *Modernisty, marksysty i natsiia. Ukrains'ka literaturna dyskusiia 1920-kh rokiv*. Kyiv: «Nika-tsentr» [in Ukrainian].
9. Stoian, T. (2010). Zaborona druku ta vyluchennia knih iak radykal'nyj metod profilaktychnoi diyal'nosti orhaniv politychnoi tsenzury v URSSR 1920–1930-kh rr. *Naukovyj chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriiia 6: Istorychni nauky – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University*. Vol.7, 209–215 [in Ukrainian].
10. Yakubovsky, F. (1930). *Styl'ovi tendentsii tvorchosty B. Antonenka-Davydovycha. Suchasna ukrains'ka proza*. Kyiv, Kharkiv [in Ukrainian].
11. Yakubovsky, F. (2010). *Mykhajl' Semenko. Semenko M. Vybrani tvory*. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].

Sheptytska T. Felix Yakubovsky as a representative of repressed Ukrainian literary criticism

The article's aim is to clarify certain events of Felix Yakubovsky's biography, find out the details of the criminal investigation and the peculiarities of his accusation, determine the possible influence of critic's professional activity on the causes of his political persecution based on an archival and criminal case. Other sources were also used to analyze Felix Yakubovsky's contribution to Ukrainian literary studies in the 1920s and 1930s.

Methodology and methods. The author used anthropological and prosopographic approaches. Biographical, problem-chronological and hermeneutic methods were useful to achieve the goal of this research.

Conclusions. In fact, the archival and criminal case of Felix Yakubovsky, who was shot in 1937 in Kyiv, hasn't been a subject of scientific research before. The author clarified biographical facts about the repressed critic, in particular, about his father, student years etc. based on the archival materials that were published for the first time. The protocols of interrogation of F. Yakubovsky were also analyzed to make clear the circumstances of his arrest and the accusations that were/weren't supported by facts. The author highlighted the facts of inconsistency between protocols of interrogation, the «guilt» that Felix Yakubovsky admitted and his public judgments about other writers. Besides, the author of this research also tried to compare the testimonies of the repressed literary critic with statements collected from archival and criminal cases of his colleagues. All these facts allowed to expose the groundless accusations against Felix Yakubovsky as well as to show how the NKVD officers created falsified evidence in cases in the period of time known as the Great Terror. Information collected from Felix Yakubovsky's protocols of interrogations also helped to find out the facts about his acquaintances and work in Polish educational institutions. New details were added to his biography and prosopographic portrait.

Key words: Felix Yakubovsky, Executed Renaissance, repressed Ukrainian literary criticism, Great Terror, Bykivnia, mass political repressions.